

TBMM MİLLİ SARAYLAR DAİRE BAŞKANLIĞI YAYINI
İSTANBUL 2008

Cengiz GÖNCÜ*

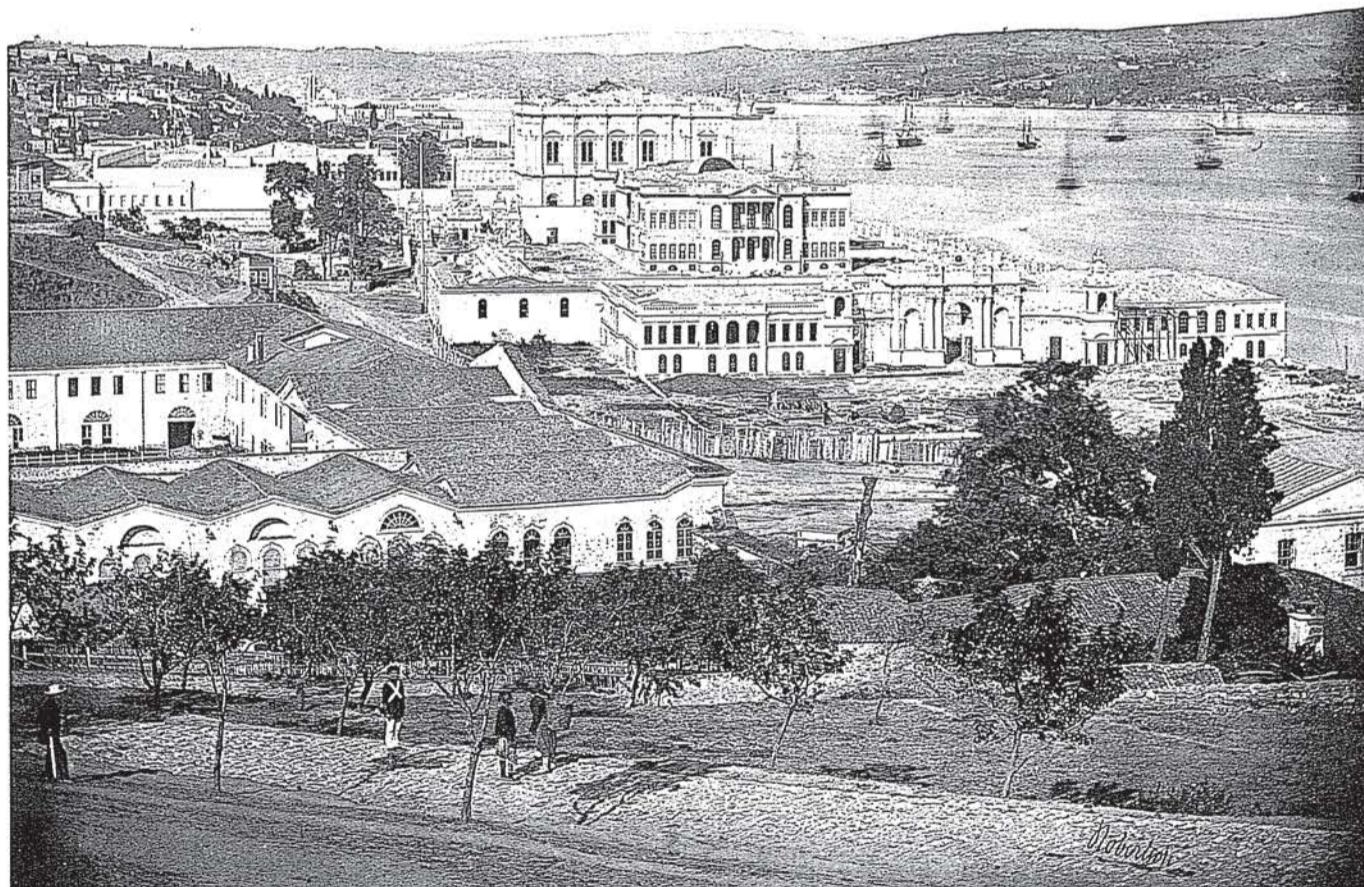
Dolmabahçe Sarayı'nın Mimari Kadrosu, İnşa Süresi ve Maliyeti Üzerine Yeni Tespitler

19. yüzyılda inşa edilen ve devrinin siyasi, kültürel, sanatsal, diplomatik, mali etkileşimlerini yansitan bir yapı olarak Dolmabahçe Sarayı, sadece mimari bir eser değil, Tanzimat sürecinin saray ölçüğinde izlenebileceği bir tarih laboratuarıdır. "Yaşamın mimariyi şekillendirmesi" olgusundan hareketle bu imparatorluk yapısının tasarımda Osmanlı devlet yapısı, hanedan yaşamı, Tanzimata/Batılılaşmaya olan yaklaşımın ipuçlarını yakalamak mümkün olacaktır. Bir başka ifade ile Dolmabahçe Sarayı, geleneksel (ya da tasviri) tanıtımından çok Tanzimat dönemi Osmanlı saray teşkilatı, saray yapısı, yaşamı ve kent yaşamındaki yeri bakımından da incelenmelidir.

Dolmabahçe Sarayı, genel olarak klasik dönem sarayına göre daha az bilinmektedir. Bu neden, 19. yüzyıl sarayı ile ilgili temel kaynakların yakın zamana kadar araştırılmaya hazır olmaması gösterilebilir. Varolan kaynakların taranarak temel çalışmaların yapılması olması da bu dönemde sarayının daha az bilinmesine gösterilen bir başka gereklidir.¹

Dolmabahçe Sarayı ile ilgili olarak inşa süreci, mekân kullanımlarındaki dönemsel değişiklikler, maliyeti, tefriş özellikleri, onarım evreleri gibi temel konular aydınlatılmaya muhtaç durumdadır. Yakın zaman önce Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde Darbhâne-i Âmire, Hazine-i Hâssa Nezâreti ve Mâbeyn-i Hümâyûn başta olmak üzere araştırmaya açılan yeni tasnifler, belirtilen konularla ilgili kaynak malzemeyi içermektedir.

1 Gümüşsuyu yamaçlarından Dolmabahçe Sarayı, İstabl-i Amire yapıları ve sağda Saray Tiyatrosu'nun bir bölümü görülmüyor. James Robertson, 1853.
Sinan Genim,
Konstantiniye'den İstanbul'a

Bu çalışmada Dolmabahçe Sarayı, yukarıda belirtilen kaynak malzeme ekseninde mimari kadrosu, maliyeti ve inşa süreci bakımından ele alınacaktır.

I. MİMARİ KADRO

Dolmabahçe Sarayı'nın mimari kadrosu ile ilgili bilgiler hala tartışılmaktadır. Bazı kaynaklarda Sarayın mimarı Karabet ve Nikoğos Balyan kalfalar olarak gösterilirken² bazılırında, daha ihtiyatlı bir yargı ile "sarayın projesini kimin çizdiğinin belli olmadığı, Balyan kalfaların sadece inşaat kalfası ve bir müteahhit olarak görev yaptıkları" belirtilir. Hatta Sarayın mimarının devrin Ebniye-i Hâssa Müdürü Abdülhalim Bey olduğuna dair görüşler de öne sürülmektedir.³

Öncelikle belirtilmelidir ki "Dolmabahçe Sarayı güçlü bir mimari geleneğe sahip bir ülkenin, başarılı bir saray yapısıdır. Devlet sarayı, toplumun dünya görüşü ve devletin teşkilat özelliği doğrultusunda biçimlenir".⁴ Dolmabahçe Sarayı ve aynı dönemde inşa edilen bütün saraylar yerleşim düzenleri ve mekân kullanımı bakımından, az çok farklılıkla beraber, aynı kurguya sahiptir ve yüzyıllar boyunca oluşan bir yaşam alışkanlığı ve teşkilat düzeninin sonucunda teşekkül etmiştir.

19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında "Kalfa" Kavramı

Dolmabahçe Sarayı'nın mimarları ile ilgili tespitlere geçmeden önce "inşaat kalfası" kavramı üzerinde durulmalıdır. Kaynaklarda; "Saray-ı Hümâyûn Kalfası", "Ebniye-i Seniyye Kalfası" şeklinde geçen bu kavram, mimar ile aynı anlamı mı ifade etmektedir? Değilse neye karşılık gelmektedir? Uygulamaya bakıldığından Saray-ı Hümâyûn Kalfası olarak anılan kişilerin aynı zamanda tasarımla da ilgilendiklerine dair ipuçları tespit edilmektedir. Serkis Balyan⁵'in Beylerbeyi Sarayı'nın maketinin hazırlanarak Sultan Abdülaziz'e sunulması işi ile bizzat ilgilenmesi bu konuya bir örnek olarak verilebilir.⁵

Sultan Abdülaziz dönemi Devlet Sâlnâmelerinde Serkis Balyan "Ebniye-i Seniyye Serkalfası" olarak geçerken Sultan II. Abdülhamid döneminde "Sermimâr-ı Devlet" olarak kaydedilmiştir.⁶ Serkis Balyan bu unvanı, altında mührü bulunan keşif defterlerinde de kullanmıştır.⁷ Bu ve bunun gibi birinci elden kaynaklara dayanan bulgular yanında, özellikle Tanzimat sürecinde, "inşaat kalfası"nın, inşa-î faaliyetin çeşitli aşamalarında görev üstlenliğine ilişkin değerlendirmeler bulunmaktadır.⁸

Belgelere Göre Dolmabahçe Sarayı'nın Mimarları

Bu çalışma kapsamında Dolmabahçe Sarayı'nın projesinin hangi mimar eliyle gerçekleştirildiğine ilişkin bir bulguya rastlanmamıştır. Aşağıda, sarayın inşasını yürüten teknik kadroya ilgili tespitlere yer verilecektir.

Dolmabahçe Sarayı'nın inşasına başlandığı ilk günden son icmalin düzenlendiği 1856 yılı Aralık ayına kadar⁹ gerek haftalık gerek aylık tüm muhasebe icmallerinde sarayın kalfası olarak adları geçen isimler Evanis Kalfa, (Hoca) Karabet Kalfa -ve daha sonraları- Nikoğos Kalfa olarak tespit edilmektedir.¹⁰

Sarayın plan ve projesinin Karabet ya da Evanis kalfalar tarafından geliştirildiğine dair bir kayda şu ana kadar rastlanmamakla beraber aksi yönde bir bulgu da tespit edilmiş değildir. Bunun yanı sıra, sarayın inşası sürecinde (özellikle de bitimine yakın) İstanbul'u ziyaret eden yabancı ve Levanten çevre Dolmabahçe Sarayı'na ilgi göstermiş ve sarayla ilgili yazılar yayımlamışlardır. Örneğin 1855'de yayınlanan *Journal de Constantinople* gazetesindeki bir yazida, başta dekorasyon olmak üzere sarayla ilgili genel bilgilere yer verilmiş, mimarının da Karabet Balyan olduğu belirtilmiştir. Aynı yazida, sarayın bir bölümünün dekoratörü olan Charles Séchan üzerinde de ayrıntılı olarak durulmuştur.¹¹ Sarayın mimarı ile ilgili bu bilgi bazı yabancı kaynaklarda da doğrulandığı gibi¹² günümüzün onde gelen bazı mimarlık tarihçileri tarafından da paylaşılmaktadır.¹³

Yukarıdaki tespitler Dolmabahçe Sarayı'nın inşaa sürecinin bütünüyle Ebniye-i Şahane Kalfaları Evanis ve Karabet kalfaların sorumluluğunda gerçekleştirildiğine işaret etmekte-

dir. Bununla beraber “Sultan Abdülmecid’in çok görkemli bir saraya sahip olma isteğiyle Karabet Balyan’ı tercihi, bu mimara muhteşem bir sarayın mimarı olma şansını bahsettiğini” de¹⁴ belirtmek gerekir.

Sarayın inşasının devam ettiği yıllara ait defterlerde “Ebniye-i Şâhâne Kalfaları”, “Saray-i Şâhâne Kalfaları”, “Ebniye-i Hümâyûn Kalfaları” olarak anılan Evanis ve Karabet¹⁵ kalfa-lara 8.100 kuruş maaş tahsis edildiği tespit edilmektedir.¹⁶ Sarayın kullanıma açılmasından yaklaşık bir yıl önce, Karabet kalfanın maaşına 5.400 kuruş zam yapılarak 10.000 kuruşa, oğlu Nikoğos Balyan’ın maaşı ise 1.000 kuruştan 4.000 kuruşa yükseltilmiştir.¹⁷

Saray inşaatının devam ettiği süreyle eşzamanlı olarak inşa edilen Camlı Köşk (Kış Bahçesi) için ise İngiliz mimar Smith Kalfa¹⁸ görevlendirilmiştir¹⁹. Smith Kalfa marifeti ile Dolmabahçe Sarayı için İngiltere’den getirtilen çini, çerçeve ve oda kapıları için 156 kese ödenmiştir.²⁰ Yine Dolmabahçe Sarayı için İngiltere’den demir çatı aksamı ve yerine monte edilmesi için de bir uzman teknik eleman getirilmiş ve 16 ay boyunca maaş ödenmiştir.²¹

Belgelerde “Ebniye-i Şâhane Mimarı” olarak da anılan²² İngiliz mimar Smith Kalfa’ya görevi süresince Hazine-i Hâssa Nezâreti tarafından ayda 4.000 kuruş mimarlık maaşı ödenmiş²³; maaşının yanı sıra zaman zaman padişah tarafından kendisine hediyyeler de verilmiştir.²⁴

Dolmabahçe Sarayı’nın mimarisinde Ebniye-i Hassa Müdürü Abdülhalim Bey’in görev aldığı yolundaki görüşlere gelince; Beşiktaş Sarayı’nın inşası ile ilgili olarak Ebniye-i Hâssa Müdürine yapılmış bir ödeme, görevlendirme ya da projede bir ortaklıği olup olmadığıının tespiti için 20 Aralık 1846 ilâ 15 Kasım 1849 arasında aylık olarak düzenlenen tüm muhasebe icmâl defterleri incelenmiş, sonuç olarak Ebniye-i Hâssa Müdürü’nün Dolmabahçe Sarayı’nın inşası ile herhangi bir ilişkisi tespit edilememiştir.²⁵

Sözkonusu belge ve defterlerde Ebniye-i Hassa Müdürü’ne tamiratlar ve ambar memurlarının maaşları için aylık düzenli tahsisatlar ayrıldığı, ayrıca saray ya da kasırların kandillerle aydınlatılması için ödeme yapıldığı tespit edilmiştir. Ancak aynı kaydın hemen yanına ise *Ebniye-i Hümâyûn kalfalarına Beşiktaş Sarayı’nda müceddededen inşa olunan dâire-i şâhâne* için yapılan ödemelerle ilgili kayıtlar yer almaktadır. Bu da Ebniye-i Hâssa Müdürü ile Ebniye-i Şâhâne Kalfalarının görev alanlarının birbirlerinden ayrı tutulduğunu gösteren bir bulgu olarak değerlendirilebilir.²⁶ Bunun yanı sıra, Dolmabahçe Sarayı’nın inşasına henüz başlanmadan önce düzenlenen bir defterde “Ebniye-i Hâssa Müdür-i Esbâki Abdülhalim Efendi”nin eski Beşiktaş ve Neşâtâbâd sahil saraylarının inşa ve tamiri işini yürüttüğü öğrenilmektedir²⁷; ancak yeni Beşiktaş Sarayı’nın inşasını üstlendiği ya da bu yapısal faaliyetle ilgili olarak bir görev üstlendiğine dair bir kayda rastlanmamıştır. Bununla birlikte, Ebniye-i Hâssa Müdürü’nün diğer sivil ve dini yapıların onarımında da görev aldığı tespit edilmektedir.²⁸

Dolmabahçe Sarayı'nın Bina Emini

Dolmabahçe Sarayı inşası sürecinde Bina Eminliği görevini ise Hacı Said Ağa yürütmüşdür.²⁹ Said Ağa’nın bu görevde yaklaşık sekiz yıl kaldığı tespit edilmiştir.³⁰ Hacı Said Ağa’dan sonra sarayın inşa faaliyetinin son beş yılında bu görevi kimin yürüttüğine ilişkin, henüz bir kayda rastlanamamıştır. Bina emini, yapı alanının örgütlenmesinden, büyük yapıların inşaatında doğrudan tasarımları ilgilendirmeyen teşkilatlanma ile ekonomik işlemleri yürütmekle görevli idârî bir memurdur.³¹ Mîri yapıların inşasında malzeme alımları, işçi ücretlerinin ve bütün harcama hesaplarının tutulması gibi uygulamalar da Bina emininin görevleri arasındaydı.³² Bina eminleri sorumlulukları altındaki işler için düzenli defter tutarlardı.³³

II. İNŞA SÜRESİ

İnşaa'nın Başladığı Tarih

Dolmabahçe Sarayı ile ilgili olarak yapılan çalışmalarla, sarayın inşasına başlanılan tarih, genel olarak 1843 olarak belirtilir. Bazlarında ise bu tarih 1846 ve 1849 olarak gösterilmektedir.³⁴

Bu çalışma kapsamında yapılan tespitlere göre Dolmabahçe Sarayı’nın inşasına 14 Ce-

2

3

2-3 Dolmabahçe Sarayı'nda görev alan dekoratör Charles Séchan³⁵¹.

mâziyecivel 1259 [13 Haziran 1843] tarihinde başlanmıştır.³⁵ Sarayın inşası için eski Beşiktaş Sahil Sarayı'nın tamamı hemen yıkılmış, öncelikle Mabeyn-i Hümâyûn Dairesi'nin inşası ile işe başlanmıştır.³⁶ Ardından sırası ile Muâyede ve Harem-i Hümâyûn Dairesi'nin inşası gerçekleştirilmiştir. Dolmabahçe Sarayı'nın ana kapısı üzerinde yer alan ve insanların bitiş tarihlerinin de yazılı olduğu tuğralar³⁷, Mâbeyn-i Hümâyûn ve Harem-i Hümâyûn'un kaba inşaatının 1847'de tamamlandığını göstermektedir. Saat Kulesi tarafındaki Sultanat Kapısı ile kara tarafına nazır Valide Kapısı 1853, kara (cadde) tarafına nazır Sultanat Kapısı ise 1854'te tamamlanmıştır.

1851 yılının ağustos ayında Dolmabahçe Sarayı'na gelen ve Harem Hünkâr Dairesi'nin tefrişi için padişahla tanıtırlan dekoratör Séchan mektuplarında, sarayın dekorasyonundan bahsetmektedir ki bu da o dönemde sarayın bazı bölümlerinin inşasının tamamlandığının kanıtıdır.³⁸

Dolmabahçe Sarayı Veliahd Dairesi'nin inşasının başladığı tarih tam olarak tespit edilemeyecekle beraber 1855 yılında sona ermiş³⁹; ancak dairenin tefrişi ile ilgili düzenlemeler ve bunlara ilişkin ödemeler 1856 yılı sonuna kadar devam etmiştir⁴⁰.

Temel Atma Töreni

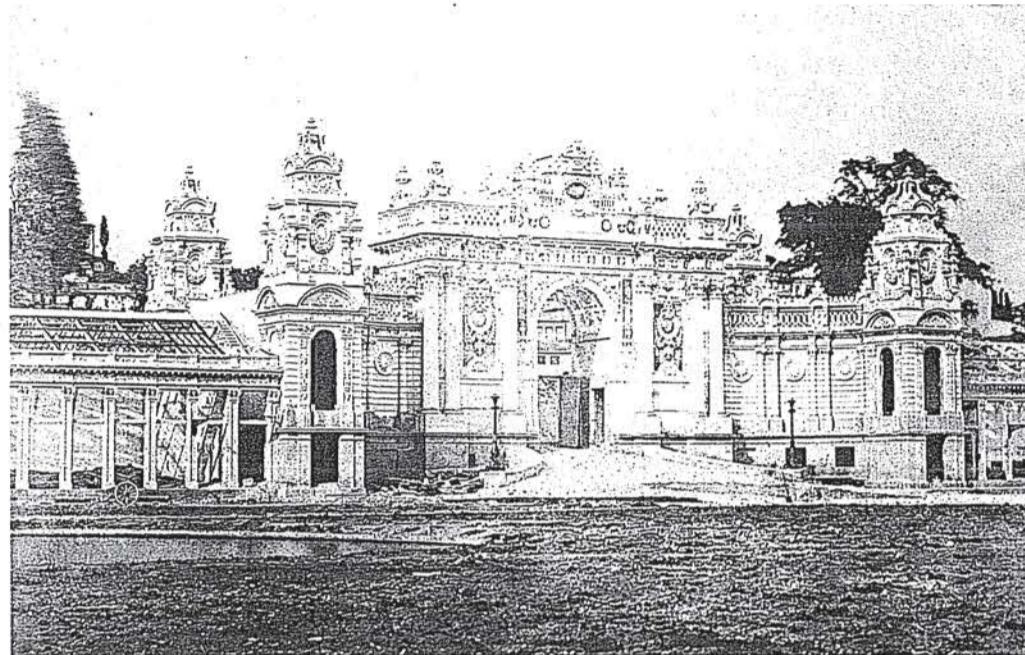
Padişahın da katıldığı resmi temel atma töreninin, inşaatın filen başladığı tarihten yaklaşık beş ay sonra, Kasım 1843'de gerçekleştiği tespit edilmektedir.⁴¹ Bu tarihin Ramazan Bayramı'nın da içinde yer aldığı Şevvâl ayına rastlaması tesadüfi olmasa gereklidir. Bilindiği üzere Dolmabahçe Sarayı'nın resmen kullanıma açılışı da yine Ramazan bayramının üçüncü günü (3 Şevval 1272 [7 Haziran 1856] gerçekleştirilmiştir⁴². Bu önemli günde duacı efendiye, bina eminine, ebniye-i hümâyûn kalfalarına ve müneccimbaşıya çeşitli miktarlarda değişen atiyeler verilmiştir.⁴³

III. MALİYET

Tanzimat Dönemi Devlet Bütçesi İçinde Saray Harcamaları

Tanzimat döneminde inşa edilen ve bu dönemin mimari-sanatsal ifadesi olarak da kabul edilebilecek olan Dolmabahçe Sarayı'nın Hazineye getirdiği yükün, devrin genel mali durumu içinde değerlendirilmesi gereklidir. Sultanat makamının harcamalarının bu süreç içindeki seyri ve genel bütçe içindeki yerinin belirlenmesi bu açıdan önem arzeder.

Sultan Abdülmecid'in sultanat yıllarına tesadüf eden 1841-1861 yılları bütçeleri üzerinde yapılan bir çalışmada, Devletin genel harcamaları içinde Hazine-i Hâssa Nezâreti harca-

4 Dolmabahçe Sarayı, Selamlık bahçesinden Sultanat Kapısı'nın görünüsü. Kapının sağında ve solunda Limonluk binalarının inşası devam etmektedir.
Ernest Edouard de Caranza, 1852.
Sinan Genim,
Konstantiniye'den İstanbul'a

malarının % 9.3'lük bir paya sahip olduğu tespit edilmiştir.⁴⁴ Bu dönemde, idari harcamalarla beraber sultanat makamının giderlerindeki artışın önemli bir nedeni kuruşun değer kaybıdır.⁴⁵ Tanzimat dönemi maliyesinin kaderinin belirlenmesinde önemli bir rolü olan Kırım Savaşı ve sebep olduğu giderler, Devlet bütçesini dış borçlanmaya mecbur bırakmıştır. Kırım Savaşı öncesinde (1842-1853) harcama grupları arasındaki dağılım birbirine benzer bir nitelik taşır ve sultanat makamı harcamalarının bütçedeki payı % 10 civarındadır. Savaş sırasında (1854-1856) ise olağan ve olağanüstü askeri harcamalarda, tabii olarak artış görülmektedir. Savaş sonrası dönemde ise (1856-1860) "transfer harcamaları" olarak da tanımlanan iç ve dış borç geri ödemeleri, Kırım Savaşı öncesinin yaklaşık onbir katına ulaşmıştır.⁴⁶

Yukarıdaki verilerden anlaşılabileceği üzere Kırım Savaşı sürecinde ve sonrasında devletin ödemeler dengesini alt üst eden temel masraf kaleminin transfer harcamaları olduğu anlaşılmaktadır. Dolmabahçe Sarayı'nın inşasının, ekonomik ve siyasi anlamda devletin sıkıntılı bir dönemi ile çakışması; bu sarayın ve saraylarının "Hazineyi büyük mali külfet altına soktuğu" şeklindeki algılamalara neden olmakla beraber, yukarıdaki bütçe değerlerine ve sultanat makamının süreç içindeki gider payına bakıldığından, bu tür algı ve değerlendirmelerin subjektif bir yönü olduğu da belirtilmelidir. Bununla beraber Tanzimat'la beraber sarayları ve çevresini etki altına alan Batılı yaşam merakı ve kalıplarının bu tür algılamalarda payı olduğu da muhakkaktır.

Dolmabahçe Sarayı inşaatının mali boyutlarından ayrı olarak değerlendirilmesi gereken bir husus da, uluslararası ilişkiler ve değişen siyasi koşulların böyle bir sarayın inşasını zorunlu kılmıştır.

Bu dönemde Osmanlı devleti karşılıklılık (mütekabiliyet) esası protokoller düzenini kabul etmiş, yeni inşa edilen sarayın mimarisini ve dekorasyonunu, yeni zihin dünyasına göre şekillenmeye başlamıştı. Bu çerçevede yeni sarayların inşasını zorunlu kılan nedenlerin başında uluslararası alanda yaşanan yeni gelişmeler ve Osmanlı sarayının kapılarını dışarıya açmış olması geliyordu. Bu nedenle de saray protokolünün o çağın Avrupa saraylarıyla benzesmesi kaçınılmazdı. 19. yüzyılda Osmanlı sarayı bazı Avrupa hükümdarlarının ve Balkan devletlerinin imtiyazlı prenslerinin ziyaretine şahit oluyordu.⁴⁷ Oysa bu dönemde Batı ile kıyaslandığında Osmanlı devleti'nin sarayları gerek mimari gerekse teşrifat bakımından farklıydı. Topkapı Sarayı, artık sadece özlenen dönemleri hatırlatan, Osmanlı devletinin siyasi ve askeri gücünün bir sonucu olarak uyguladığı tek yanlı protokol sisteminin temsil edildiği bir saraydı. Osmanlı Devleti için Avrupa'yla gelişen ve yeniden şekillenmeye başlayan protokol düzenine uygun saraylar inşa etme ihtiyacı doğmuştu.

5 Dolmabahçe Meydanı ve Valide Camii,
Abdullah Kardeşler, 1863 öncesi.
Sinan Genim,
Konstantiniye'den İstanbul'a

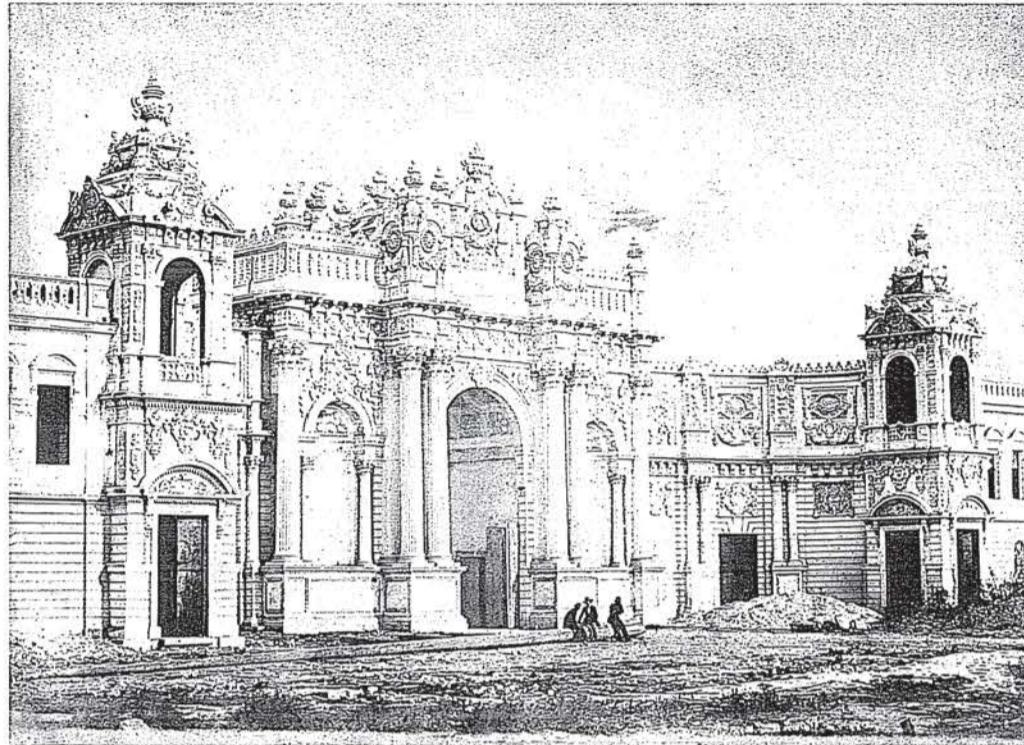
5

Dolmabahçe Sarayı İnşası İçin Yapılan Ödemeler ve Borçlanmalar

Dolmabahçe Sarayı'nın tefrişi ile beraber toplam maliyetinin ne olduğuna ilişkin net bir bilgi tespit edilememiş olmakla beraber bazı çalışmalarında 5 milyon Osmanlı lirasına malolduğu, kaynak belirtilmeden, rivayet edilir.⁴⁸ Muhtelif zamanlarda yapılan rutin ödemelerle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Sarayın inşasına başlandığı tarihten itibaren Darbhane-i Âmire Nezareti'nden haftalık suretle tahsisat ayrılmıştır. Dolmabahçe Sarayı'nın inşası süresince haftada 100 bin, 160 bin, 200 bin kuruş olarak belirlenen ödemeler Saray-ı Hümâyûn kalfaları Evanis ve Karabet kalfalara "alelhîsâb"⁴⁹ olarak yapılmıştır.⁵⁰

1856 yılındaki bir belgeye göre Dolmabahçe Sarayı'nın inşası masraflarından dolayı hazinenin kalan borcu 60 bin kese -ki bu da yaklaşık 300 bin Osmanlı lirasına karşılık gelmektedir. Yapılan görüşmelerde hazinenin bu meblağı ayda 1.000 kuruş olmak üzere toplam beş senede ödeyebileceği belirtilmişse de Ebniye-i Hümâyûn kalfası Karabet Kalfa'nın bir uyarısı ödeme planında bazı değişikliklere gidilmesini ve hazinenin ödeme dengelerinin bozulması bahasına fedakarlık yapılmasını gerektirmiştir. Karabet Kalfa, bu tutarın büyük bir bölümünü amele yevmiyeleri oluşturduğu; İstanbul'dan ayrılarak memleketlerine gitmek isteyen birçoğu fakir ve acezeden müteşekkil bu ameleye eğer ödeme yapılmadığı takdirde saraya kadar gelip taleplerini doğrudan padişaha iletmek isteyeceklerini bildirmiştir. Karabet Kalfa hiç olmazsa toplam borçtan 24 bin kese ile inşaatın son sekiz haftasına ait masraf tutarı olan ve ödenmeyen 2 bin kesenin ödenmesini önermiştir. Resmi makamlar bu teklifi kabul etmiş ve ardından kalan 40 bin kesenin hangi kaynaktan karşılaşacağı konusu gündeme gelmiştir⁵¹. İstanbul'daki yerli ya da yabancı bankerlerden alınacak borcun yüksek faiz nedeni ile hazineyi zarara sokacağının yerine daha uygun faizle Osmanlı Bankası'ndan alınacak borçla kalan borcun ödenmesi kararına varılmıştır⁵². Masrafların karşılaşması için Osmanlı Bankası'nın dışında gayrimüslim bankerler ve tüccardan da borç alınmıştır. Borç alınacak bankerler, "en uygun" faizle borç verenler arasından seçilmiştir. Mösyo Aristidi Baltacı, Mösyo Komando ve Mösyo Döbini ile Sarraf Hoca Abraham bu bankerlerden olup, saraya borç olarak verdikleri her 1 kesenin 5 kuruşunu faiz olarak talep etmişler ve bu talepleri uygun görülmüştür. İsmi geçen bankerlerden sarayın muhtelif masrafları için, 1856 yılı Kasım ayından başlayarak ayda 1.000'er kese olarak geri ödeme şartı ile yaklaşık 10 bin kese borç almıştır.⁵³

Dolmabahçe Sarayı'nın kullanıma açılışının üçüncü yılina gelindiğinde, Hazine'nin Karabet kalfaya, dolayısıyla alacaklılara olan borç 30 bin keseye kadar inmişti. Maliye Nezare-

6 Dolmabahçe Sarayı Hazine Kapısı,
James Robertson, 1853.
Sinan Genim,
Konstantiniye'den İstanbul'a

6

ti ve Seraskerlik makamları arasında yapılan müzakerelerde Karabet kalfanın mağdur edilmeden bu meblağın 5 bin kesesinin 3-4 ay içinde taksitler halinde, kalan 25 bin kesenin ise gelecek Temmuz ayına kadar ödenmesi kararı verilmiştir.⁵⁴

Sarayın inşası için her ne kadar haftalık muayyen bir tahsisat tertip edilmiş olsa da planlanmamış harcamalar için de ödemeler yapılmıştır. Sarayın maliyet hesaplamalarında dekorasyona yönelik harcamalar, inşaat masraflarından sonra ikinci sırayı almaktadır. Örneğin sarayın kullanıma açıldığı 1856 yılında “bazı önemli masraflar” için 4.750 kese⁵⁵ tutarında, içeriği belirtilmeyen bir harcama tahakkuk etmiştir. Tanzimat döneminde Dolmabahçe Sarayı'nın (ve diğer sultanat yapılarının) tefrişinden sorumlu olan Hazine-i Hümâyûn Kethudalığı'na ise, belirtilen tarihte tefriş masrafları için 1.500 kese ödeme yapılacak belirlenmiştir.⁵⁶ 1857 yılında ise Dolmabahçe Sarayı'nın dekoratörlerinden Séchan'ın, başta Dolmabahçe Sarayı olmak üzere, saray ve köşklerin tefrişi için Avrupa'dan getirdiği dekoratif eşyalar için tahakkuk eden meblağ 5.800 kese (560.853 Frank) olarak tespit edilmektedir.⁵⁷

Kırım Savaşı'ndan sonra Hazine-i Hâssa Nezâretî'nin artan masrafları ödeme güçlüğüne neden olmaya başlamış ve sarayın mutâd haftalık ödemelerinde gecikmeler olmuştur.⁵⁸ Sarayın inşası sürecinde başta Alyon⁵⁹ ve Baltacı Aristidi olmak üzere gayrimüslim banker ve tüccarlardan borç alınmıştır. Saray kullanıma açıldıktan sonra da mevcut borçlar için borçlanmaya devam edilmiştir.⁶⁰

Dolmabahçe Sarayı'nın inşası için hazineden ayrılan 100 bin kuruşluk haftalık tahsisatın 50 bin kuruşu, bir ara Eyüp'teki Esma Sultan Sarayı'nın tamirine ayrılmış, ancak bu sarayın onarımından daha sonra vazgeçilmiş ve tahsisat tekrar Dolmabahçe Sarayı için kullanılmıştır.⁶¹

Darbâhâne-i Âmire İdaresine ait konu ile ilgili yazışmalardan, Dolmabahçe Sarayı'na ödenen paranın çokluğuna dikkat çekilmekte ve inşasının bir an önce bitirilmesi ve masraf larda tasarrufa itina gösterilmesi istenmektedir. Buna göre, 14 Cemaziyelevvel 1259[13 Haziran 1843]-17 Muharrem 1266 [2 Aralık 1849] tarihleri arasındaki 80 ayda sarayın inşası için 80.096 kese masraf tahakkuk etmiş, bunun 70.057 kesesi 14 Safer 1266 [29 Aralık 1849] tarihi itibarı ile ödenmiştir. Tahakkuk eden miktarın 4.290 kesesi İstabl-ı Âmire ile Tüfenkhâne inşaatı için harcanmıştır.⁶²

Dolmabahçe Sarayı'nın inşaatının gereğinden fazla masrafa neden olduğu ve bir hayli de zarar edildiği de o dönemde düzenlenen raporlardan tespit edilmektedir.⁶³ 1851 (1267

Cemâziyelevvel) tarihine ait bir belgede sarayın inşaatının tamamlanmasına az bir zaman kıldığı ve devam edebilmesi için 20 bin keseye ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir.

SONUÇ

Dolmabahçe Sarayı, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri arasında (Avrupa Uyumu'na) resmen girdiği 1856 yılında kullanıma açıldı. 1877-1909 yılları arasında sultanat makamı olarak Yıldız Sarayı tercih edilirken, bu dönemde muayede törenleri ve bazı kabuller dışında Dolmabahçe Sarayı yönetim merkezi olarak kullanılmamıştır. Dolmabahçe Sarayı, II. Meşrutiyet dönemi (1909-1922) sürecinde yaşanan Trablusgarb Savaşı, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı gibi hadiselere ve sonunda da imparatorluğun dağılmasına tanıklık etmiş, son Halife ve hanedan üyelerinin İstanbul'dan ayrılışına sahne olmuştur.

Tanık ve sahne olduğu tarihsel süreçlerin izlerini hala barındıran Dolmabahçe Sarayı ile ilgili, bazı temel konularda bilgi eksikleri bulunmaktadır. Bu temel konuların sayılabilen sarayın mimari kadrosu, maliyeti ve inşa süresi ile ilgili ullaştığımız yeni bulgular, sarayın mimarları ile ilgili mevcut literatürü kısmen teyit ederken, bu hususta bazı yeni bilgiler de içermektedir. Sarayın temel atma töreni, inşasına başlanılan tarih, bina emini, maliyeti ve Hazinenin ödemeler dengesindeki zorluklar nedeni ile alınan iç borçlara ilişkin yeni bilgiler elde edildi.

Dolmabahçe Sarayı ile ilgili mevcut literatürdeki eksikler kısmen tamamlanmakla beraber, özellikle sarayın tasarım süreci ve toplam maliyeti hala net olarak tespit edilememiş değildir. Bununla beraber, birinci derecede kaynak malzemeye dayanan bu çalışmanın yapılacak daha kapsamlı çalışmalarla, doğru bir zemin teşkil etmesini temenni ederiz.

شکلہ بر جدر ای قلعہ بند نہ کو و نیم اس سفرہ بخیر شہ افزاں ام و عادم افخرہ و بناء منی سبیل غلام وابعده اگر بدو فیلک لمری فریدنہ و سار ذکری ای اینہ خلیلہ و عوامہ علیہ سبیل شاھزادی و زیدہ حسنہ لکلورہ ببر بز نہ بایق اونچہ اوززہ پارا و سبیل شاھزادی با لذت ملکہ فیلک اونچہ بخیر و فیلک	٥٠٠
سبخی پیش اونچہ اصانہ ببر بز نہ	٥٠٠
و عادم بز نہ بخ اونچہ اصانہ ببر بز نہ	٥٠٠
بناء منی سبیل اخاء اصانہ ببر بز نہ	٥٠٠
ابنیہ اکبریہ فیلک لمری فریدنہ اصانہ ببر بز نہ	١٥٠٠
جیز بر سرفی شکر ف اخاء اصانہ ببر بز نہ	١٠٠٠
مانیہ اکبریہ و صرم لکلورہ بخ اونچہ و فیلک اونچہ اصانہ ببر بز نہ	٩٠٠
معنی و ریانی و ایسہ پیش نہ اصانہ ببر بز نہ	٩٠٠
جیزی ع عہ نہ نفیہ اونچہ اوززہ اصانہ ببر بز نہ	١٠٠٠
بعنی و نہ نفیہ اونچہ اوززہ اصانہ ببر بز نہ	٥٠٥٠
	٥١٤٠٠

BELGE 2

BOA, D. DRB. HAT, 29/3

Tarih: 1 Z 1259

Dolmabahçe Sarayı'nın inşasını temel atma töreninde çeşitli görelilere dağıtılan "atyye-i seniyye"nin listesi.

BELGE 2

*Başkent Sahilsaray-ı Hümâyûn'ın ebnîyesinin vaz-ı esâsında müneccimbaşı efendi ile duâci
efendiye ve binâ emîni Said Ağa'ya ve ebnîye-i Hümâyûn kalfaları kullarına ve şâir zikri âti
benegân ve ameleye atiyye-i seniyye-i sâhâne olarak ihsân-ı hümâyûn buyrulan mebâliğ olmak üzere
bâ-irâde-i seniyye-i sâhâne bi'l-i'tâ masraf kayd olunan bâ-ilm u haber*

Müneccim başı efendiye ihsân buyrulan	2500 kuruş
Duâci şeyh Mehmed Efendi'ye ihsân buyrulan	500 kuruş
Binâ Eminî Said Ağa'ya ihsân buyrulan	5000 kuruş
Ebniye-i Hümâyûn kalfaları kullarına ihsân buyrulan	15.000 kuruş
Bekçiler Müdürû Şükri Ağa'ya ihsân buyrulan	1.000 kuruş
Mâbeyn-i Hümâyûn ve Harem-i Hümâyûn bekçileri ve hademelerine ihsân buyrulan	2.200 kuruş
Mutemed ve yazıcı ve işbaşılarına ihsân buyrulan	9.500 kuruş
Mecmû ameleye taksim olunmak üzere ihsân buyrulan	500 kuruş
(Yekun)	51.200 kuruş

نام	نوع	تعداد	مقدار
بستکه های گلخانه	گلخانه	۷۰-۴۹۱	۴۰۴
گلخانه های گلخانه	گلخانه	۱۱۹۶	۳۰۰
گلخانه های گلخانه	گلخانه	۰۰۶۰۰	۳۰۰
بستکه های گلخانه	گلخانه	۰۰۱۰۰	۳۰۰
بستکه های گلخانه	گلخانه	۰۰۰۰۰	۴۰۵

Belge 1/A

Besiktaş sâhib-sarayı-i hümâyûnunun târih-i bedî'olan elli dokuz senesi cumâde'l-ülâsinin on dördüncü gününden işbu altmış altı senesi rebi'u'l-âbirinin beşinci gününe kadar hazine-i hâssa-i hümâyûndan Kalfa Hoca Karabet tarafına i'tâ olunan ve ebnîye-i âliye-i mezkûreye ve ebnîye-i sâireye kalfa-i merkûm ma'rîfetiyle sarf kilinan ve gayrî ez makbûzât kalfa-i merkûmun küsür matlûbu denilen mebâlığın mikdâr ve kemmiyetini mübeyyîn hülâsasıdır

Makbüzât-i kalfa-i merkümi

Küüsür Kise

gurus

354	70391	<i>Beşiktaş sahil sarayı-i hümâyûnu ebniye-i âliyesiçün haftalık olarak makbûzâtlar</i>
000	11960	<i>Mecidiye Câmi-i şerîfîyle namâz mahalli ve bağçe tesviyesiçün kezâlik haftalık olarak makbûzâtlar</i>
000	00600	<i>Hazîne-i hâssa-i hümâyûndan bi'l-mubâya'a i'tâ olunan kurşun bahâsi 100000 kîyye</i>
000	00100	<i>Cennet-mekân Esnâ Sultân hazretlerinin Eyyûb'de kâin sarâylarıçün makbûzâtlar</i>
000	10000	<i>Hazîne-i hâssa-i hümâyûndan sermâye yolu bâ-irâde-i seniyye ibsân buyrulan mebâliğ olarak makbûzu</i>
354	93051	

BELGE 1/A

BOA, D. DRB. d., nr. 63, s.196

Tarih: 18 Şubat 1850

Dolmabahçe Sarayı'nın inşasının başladığı tarih ve 7 yılda yapılan ödemeler.

BELGE 1/B

BOA, D. DRB. d., nr. 63, s.196
Tarih: 19 Nisan 1850

Dolmabahçe Sarayı ve diğer bazı
saltanat yapılarının inşası masraflarından
dolay Karabet Kalfa'nın Hazine-i
Hassa'dan alacağını tahsil edememesi
nedeni ile esnaf ve ameble arasında zor
durumda kalması; bu nedenle kendisine
her ay 750 kese verilerek alacaklıların
tepkisinin azaltılması ve Karabet
Kalfa'nın piyasadaki saygılılığının da
bölgece korunması.

BELGE 1/B

İşbu tezkire ile hulâsası ve yedi kit'a defterleriyle berâber kalfanın torbasında mahfûzdur

Atıfetlî efendim hazretleri

Muktezâ-yi irâde-i seniyye üzere Beşiktaş sâhil-sarây-i hümâyûnu ebniye-i âliyesi bundan böyle atıfetlî Selîm Beyefendi hazretleri nezâretleriyle inşâ ve tesviye olunacağından sarây-i hümâyûn-i mezkûr ile ba'zi ebniye-i âliye için Kalfa Karabet'e mukaddemâ bit-tertib i'tâ olunmakda olan haftalık toplaşdırılıb ebniye-i âliye-i mezkûre için sâl-i hâl rebt'ü'l-âhirinin yedinci gününden i'tibâren be-her hafta hazine-i hâssa-i hümâyûn cânibinden mîr-i müşârûnileyh hazretlerine iki yüz bin gurusu haftalık tertîbi istizâni sırasında Kalfa Karabet'in mîhâsebât-i icâbiyesine bakılarak kâffe-i matlûbâtının mikdâri neye bâlij olur ise keyfiyatının arz u istizâni kilinmasına emr ü irâde-i seniyye-i hazret-i şehriyârî şeref-sünâh u sudûr buyrulmuş olduğuna mebnî tibki emr u fermân-i hümâyûn-i müslükâne buyrulduğu üzere kalfa-i merkûmun takdîm eylediği çend kit'a defterlerin bit-terkîm leffen takdîm kilinan hulâsası mütâla'a'sından rebîn-i ilm-i âli buyrulacağı vechle târîh-i bed'i olan elli dokuz senesi cumâde'l-ülâsının on dördüncü gününden işbu sene-i mübareke rebt'ü'l-âhirinin beşinci gününde değin ebniye-i âliye-i mezkûrenin vâki' olan masârifâtı yetmiş yedi bin dokuz yüz otuz bir kise akçe küsür yirmi yedi gurusu ve Mecidiye Câmi'i şerîfyle namâz mahalleri ve bâjçe tesviyesi masârifâtı on üç bin altı yüz on dokuz kise akçe küsür yüz otuz iki gurusu ve istabl-i âmire ve tüfenkâne-i ma'mûre inşâsi masârifâtı dört bin iki yüz doksan iki kise akçe küsür üç yüz yirmi dört gurusu ve Hazret-i Hâlid, râdiyallahu anhü'l-vâhid cîvâr-i âlisinde devletlî ismetlî Atiyye Sultân aliyyetüş-şân hazretlerinin sarây-i âlieri masârifâtı inşâyesi on yedi bin dokuz yüz elli dört kise küsür doksan iki büçük gurusu ki cemî'an kalfa-i merkûmun matlûbâtı yüz on üç bin yedi yüz doksan yedi kise akçe küsür yetmiş beş büçük gurusu reside olarak haftalık olmak üzere makbûzâtı olan ve gerek afdâdan i'tâ ve trâd kayd olunan doksan üç bin elli bir kise akçe küsür üç yüz elli dört gurusu matlûbât-i mezkûresinden ferr ü nihâde ve mabsûb olunarak lede'l-mievâzene kalfa-i merkûmun zuhûr eden yirmi bin yedi yüz kırk beş kise akçe iki yüz yirmi bir büçük gurusu küsür matlûbu üzerine der-dest olan iki pusulaları mantıkunca Çerâğân ve Beylerbeyi ve Hayderpaşa sarây-i hümâyûnları masârifâtından küsür alacağlı olan iki kalem on beş bin dört yüz altı kise akçe zam olundukda merkûmun hazine-i hâssa-i sâhânedede olan matlûbâtının yekunu otuz altı bin yüz elli iki kise akçe küsür on yedi gurusu bâlij olmuş ve defâtir-i merkûme manzûr-i âli-i hazret-i sâhâne buyrulmak üzere takımıyle takdîm kilinmiş ve mezkûr haftâlîğin kendîye verilmemesi cihetyle merkûm dahi esnâf ve ameleye bir akçe veremediğinden bugünlerde kendisi pek aşuri tâzyîk olunmakda bulunmuş ve bayâğı esnâf ve ameleye beyنinde i'tibârına halel irâs etmek derecelerine varmış olub sâye-i me'âli-vâye-i cenâb-i cihân-bâni'de merkûmun vîkâye-i nâmîs-nîşâne-i me'âli-nîşân-i cenâb-i sâhânededen görünmüştür olmasıyle sûret-i teshiliyesi ledet-i emmîl çünki merkûmun zîkr olunan matlûbâtı hayli külliyyetlü olduğunu ale'l-hisâb tarîkiyle bir mikdâr sey verilse ashâb-i matlûbâtın iskânı mümkün olamayacağı ve külliyyetlü akçe i'tâsına dahi hazine-i hâssa-i sâhânenin ahvâl-i hâzîrası bir vechle müsâ'id olmadığı cihetlerle bunlardan birinin icrâsi pek uyamışlarından beher mâh bunlara bir mikdâr sey verilerek iskât etmek üzere merkûm kalfaya şehrîye hazine-i celîle-i mezkûrenin ileriude si'a-i hâli hâsil oldunda başkaca mümkün olduğu mikdâr akçe dahi i'tâsıyla merkûmun su matlûbâtı kesiresinin arkası alınması sûretleri mütâla'a olunmuş ise de ol vechle icrâsi veyâhûd sûret-i âherle tesviyesi haklarında ne vechle emr ü irâde-i ilhâm-âde-i hazret-i cihân-bâni sâniha-pîrâ-yi sudûr buyrulur ise mantûk-i irâde-i seniyye icrâ-yi icâbına mubâderet olunacağı ma'lûm-i Sâmîleri buyruldukda ol bâbda emr u fermân hazret-i man lehu'l-emrindir

Fî 3 C sene 1266

Atıfetlî efendim hazretleri

Reside-i enmûle-i i'zâz olan işbu tezkire-i vâlâlarıyle defâtir-i mezkûre manzûr-i me'âli-menfûr-i cenâb-i cihân-bâni buyrulmuş ve iş'âr-i âlieri vechle merkûmun zîkr olunan matlûbâtı hayli külliyyetlü olduğunu ale'l-hisâb tarîkiyle bir mikdâr sey verilse ashâb-i matlûbâtın iskânı mümkün olamayacağı ve külliyyetlü akçe i'tâsına dahi hazine-i hâssa-i sâhânenin ahvâl-i hâzîrası müsâ'id olmadığı cihetlerle bunlardan birinin icrâsi pek uyamışlarından beher mâh bunlara bir mikdâr sey verilerek iskât etmek üzere merkûm kalfaya şehrîye hazine-i celîle-i mezkûrenin yedi yüz elli kise akçe tahsîs ve i'tâsi ve bununla berâber bi-mennîhi te'âlâ sâye-i ihsân-vâye-i hazret-i sâhânedede hazine-i celîle-i mezkûrenin ileriude si'a-i hâli hâsil oldunda başkaca mümkün olduğu mikdâr akçe dahi i'tâsıyla merkûmun su matlûbâtı kesiresinin arkası alınmış sûretleri münnâsib ve yolunda görünmüştür olmasıyle ol vechle icrâ-yi iktizâsi mûte'allik ve şeref-sudûr buyrulan emr ü irâde-i seniyye-i hazret-i şehrîyârî muktezâ-yi celîlinden olarak zîkr olunan defâtir yine savb-i âlierine i'âde kilinmiş olmağla ol bâbda emr ü irâde efendimindir

Fî 6 C sene 1266

DİPNOTLAR

- 1 İlber Ortaylı, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Saraylarının Geçirdiği Değişim", *MS*, (1999), s. 25.
- 2 Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılmış ve Osman Hamdi*, İstanbul, 1995, s. 166-170. a. mlf., Dolmabahçe Sarayı'nın Muayede Salonu ile sultanat kapılarının Nikoğos Balyan'a ait olduğunu, ancak bu hususta bir kaynak bulunmadığını kaydeder.
- 3 Bu konuda bir tartışma için bkz. Cezar, *age*, s. 166.
- 4 Mustafa Cezar, *XIX. Yüzyıl Beyoğlusu*, İstanbul: 1991, s. 311, 331.
- 5 BOA. HH.EBA., 2/10, lef 3; 2/30.
- 6 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, İstanbul: 1293-1295.
- 7 BOA. Y.MTV, 107/90, 108/1145.
- 8 Mustafa Cezar'ın 19. yüzyılda inşaat kalfası ve görevleri ile ilgili bir değerlendirmesi şöyledir: "19. yüzyılda, özellikle Tanzimat döneminde, Ebniye-i Hümâyûn Kalfası, Ebniye-i Aliye Kalfası", şeklinde anılan saray mimarları, plan ve proje hazırlama, tamirlerle ilgili keşifler yapma gibi işlerin yanı başında hazırladıkları planların uygulanmasına da nezaret ederler, yani kontrol mimarlığı görevini de yerine getirirlerdi. Mimarlar için aslı görevler olan bu işlerden başka, bazılırı da ayrıca inşaat müteahhitliği de yaparlardı. Saray-i Hümâyûn kalfaları, planları kendilerine ait eserlerin inşaat müteahhitliğini yaptıkları gibi planı başkalarına ait binaların da inşaat müteahhitliğini yapmaktadır. Kâr ilkesine dayanmayan, özel bir resmi görev şeklinde yürütülen eski Bina Eminliği'nin yerini, şimdi kâr ilkesine dayalı özel sektörde hareketi almış oluyordu. 19. yüzyılda gayrimüslim Osmanlı tebaası arasında genellikle ticaret ve zanaatlar yoluyla sağlanan belirgin bir ekonomik kalkınma vardı. Bu cümleden olarak inşaat alanının kremasını da çoğullukla Ermeni mimar müteahhitler topuyordu." (Cezar, *XIX. Yüzyıl Beyoğlusu*, s. 328).
- 9 BOA. HH.d., nr. 832, 30 R 1273/28 Kasım 1856.
- 10 BOA.DRB.d., nr. 54, (Muharrem 1263/Ocak 1847).
- 11 *Journal de Constantinople*'nın 6 Ağustos 1855 tarih ve 622 numaralı sayısında sarayın mimarı Karabet Balyan olarak belirtilmektedir ve buradan naklen Cezar, *XIX. Yüzyıl Beyoğlusu*, s. 329.
- 12 "The Builder", *London Weekly Journal*, (15 Ekim 1853).
- 13 Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılmış*, s. 166-170; Afife Batur, "Balyan Ailesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, İstanbul: 1994.
- 14 Cezar, *age*, s. 166.
- 15 Dolmabahçe Sarayı'nın inşasını yürüten Karabet Balyan'ın sadece saraya ait işlerle ilgilenmemeyip, Babiali'de Nafia Nezareti bünyesinde faaliyet gösteren Ebniye Meclisi'nin üyeliğini yaptığı ve kamuya ait inşatlarda bilirkişi olarak danışmanlık görevini de derhuhte ettiği tespit edilmektedir (BOA. HH.MH, 1/77 [16 RA 1266/30 Ocak 1850]).
- 16 BOA.DRB.d., nr. 54, (4 Teşrinisânî 1263/ 17 Kasım 1847).
- 17 BOA. HH.d., nr. 653, s. 61a, (18 Ramazan 1271/3 Haziran 1855).
- 18 Dolmabahçe Sarayı'nda görev alan Smith'in bu saraydaki çalışmasından önce Osmanlı devletince kabul edilerek uygulanan ilk işinin Mecidiye Kuşçası olduğu bilinmektedir (Cezar, *age*, s.184-185).
- 19 "The Builder", *London Weekly Journal*, (24 Eylül 1853).
- 20 BOA. D.DRB.İ, nr. 27, 24 Safer 1266/08 Ocak 1850.
- 21 BOA. HH.İ, 3/25, 21 L 1267/19 Ağustos 1851.
- 22 BOA. D.DRB.İ, 27/23, (24 Safer 1266/08 Ocak 1850).
- 23 BOA. HH.MH, 5/36, (1 Receb 1266/13 Mayıs 1850).
- 24 Örneğin İngiliz Mimar Smith kalfaya 9.000 kuruşluk yüzük hediye edilmişti (BOA.HH.MH, 88/19; DRB.d., nr. 54, [7 Şaban 1263/ 20 Temmuz 1847]).
- 25 BOA., HH.d., nr. 697, (1 Muharrem 1263/20 Aralık 1846-29 Zilhicce 1265/16 Ekim 1849).
- 26 BOA, DRB.d., nr. 54, (4 Teşrinisânî 1263/17 Kasım 1847).
- 27 BOA, D.DRB.THR, 623/23, (19 Muharrem 1253/25 Nisan 1837), MAD, nr. 9777, s.252.
- 28 Örneğin "Ebniye-i Hâssa Müdürü marifeti ile Ayasofya-yı Kebir civarında väki gümüş sakalar koğuşu tabir olan mahal ile müceddeden inşa olunan koğuş ve matbâh ve ahır ebniyesinin tamiri..." (DRB.d., nr. 63, s.75, (12 Cemaziyelevvel 1259/11 Haziran 1843).
- 29 BOA.DRB.HAT, 29/3, (Teşrinisânî 1259/Kasım 1843); DRB.d., nr. 75, (29 Şevval 1259/22 Kasım 1843)
- 30 Said Ağa bu görevinden sonra Meclis-i Zirâat'e atanmıştır (BOA, İ.DH, 225/13420, [5 Safer 1267/9 Kasım 1850]).
- 31 Cevdet Küçük, "Bina Emini", *DIA*, İstanbul: 1992, s. 179.

- 32 Cengiz Orhonlu, *Osmancı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, (Der. Salih Özbaran), İzmir: 1984, s.13.
- 33 Mehmet Zeki Pakalın, "Bina Emini", *Osmancı Tarib Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul: 1983, s. 234; Abdülkadir Dündar, *Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmancı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*, Ankara: 2000, s. 81.
- 34 Mustafa Cezar Dolmabahçe Sarayı'nın inşasına en erken 1846 en geç ise 1849 yılında başlanmış olabileceğini belirtir (Mustafa Cezar, *XIX. Yüzyıl Beyoğulları*, s. 327; a.g.mlf., *Sanatta Batır'ya Açılış ve Osman Hamdi*, s. 170).
- 35 "Beşiktaş Sâhilsârâyi târih-i bed'i olan 1259 senesi Cemâziyelevvelinin ondördüncü gününden 1266 senesi Rebiüllâhir beşinci gününé kadar Hazine-i Hâssadan Kalfa Hoca Karabet tarafına itâ olunan ve ebniye-i âliye-i mezkûre ye ve ebniye-i sâireye Kalfa-yı merkûm marifetîyle sarf kılınan gayr-i ez makbûzât Kalfa-i merkûmun kusûr matlûbu denilen mebâlige mikdâr ve kemiyyetini mübeyyin... Beşiktaş Sarayı için haftalık olarak makbûzâtu 70.391 kese küsür 354 kuruş" (BOA.DRB.d., nr. 63, s. 194, [3 Cemâziyelâhr 1266/16 Nisan 1850]; D.DRB.İ, 27/30, [8 Rebiülevvel 1266/22 Ocak 1850]).
- 36 "Beşiktâş Saray'ndaki dâire-i Hazret-i Şâhânenin tecdidi ve Saray-i mezkûrun bazı mahallerinin tamîr ve termîmi lâzım gelmiş, şimdiden inşâsına mübâşeret olunması ve masârifât-ı vâkiâsının dahî haftalık sûretle Darbhâne-i Âmire'den tertîb ve itâsi, zikredilen ebniye-i âliyenin masârfatî için Dârbhâne-i Âmire'den beher hafta yüzbiner kuruş itâ olunması..." (BOA. DRB.d., nr.75, [14 CA 1259/13 Haziran 1843]).
- 37 Milli Saraylar Müdürü Sezai Seleks, Maliye Vekaleti'ne yazdığı bir yazıda, sarayın kapıları ve muhtelif yerlerindeki tuğraların üzerinde, sarayın bölümlerinin bitiş tarihlerini içerdigini belirtmektedir (Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi, Cumhuriyet Tasnifi-MSHHA.CMH, 2318, [14 ve 22 Ağustos 1925]).
- 38 Cengiz Göncü, "Dolmabahçe Sarayı Dekoratörü Charles Séchan'ın Mektupları ve Sultan Abdülmecid'in Yatak Odası", *Dolmabahçe Sarayı Belgeler Dergisi*, S. 2-3, İstanbul, 2000.
- 38-1 Fotoğraflar, Séchan'ın atölyesinde çalışan bir sanatçının torunu, Bayan Catherine Baden tarafından 2000 yılında Milli Saraylar Daire Başkanlığı'na gönderilmiştir.
- 39 "Devletlî Abdülaziz Efendi hazretleri için Beşiktâş Sarayında inşa olunmakda olan daire sona ermiş, bazı noksanları dahî saray-ı hümâyûn-ı mezkûr tahsisâtiyla tesviye ve ikmâl olunacak, daire için tertîb olunub aydan aya takdim kılınmakta olunan 1.000 kese akçenin bundan böyle ırsâlinden sarf-i nazar olunması..." (BOA, HH.MH, 150/77, [21 Rebiüllâhr 1271/10 Ocak 1855]).
- 40 BOA.HH.d., nr. 824, 827, 829, 830, 831, 833.
- 41 BOA. DRB.HAT, 29/3, (1259 Teşrinisânî/1843 Kasım); DRB.d., nr. 75, (29 Şevvâl 1259/22 Kasım 1843).
- 42 *Ceride-i Havâdis*, 7 Şevvâl 1272/11 Haziran 1856, nr. 791.
- 43 Müneccim Efendiye 2.500 kuruş, Duacı Şeyh Mehmed Efendiye 500 kuruş, Bina Emini Hacı Said Ağaya 5.000 kuruş, Ebniye-i Hümâyûn kalfalarına 15.000 kuruş, Bekçiler Müdürü Şükrü Ağaya 1.000 kuruş, Mâbeyn ve Harem bekçilerine 500 kuruş, Bekçi Hademelerine 1.700 kuruş, Mutemedlere 5.000 kuruş, Yazıcılara 2.000 kuruş, İşbaşılırlara (usta-başılırlara) 2.500 kuruş, tüm ameleye 15.000 kuruş, bahçivanlara 500 kuruş olmak üzere verilen bahşîlerin yekünü 51.300 kuruş idi (BOA.D.DRB.HAT, 29/3, [Teşrinisânî 1259/Kasım 1843]; DRB.d., nr. 75, [29 Şevvâl 1259/22 Kasım 1843]).
- 44 1258-1277 (1842-1860) yılları arasında genel bütçe içinde harcama grupları arasında dağılım (Yüzde): Askerî Harcamalar % 41.8, Sultanın Harcamaları % 9.3, Maaş Harcamaları % 14.3, İdarî Harcamalar % 16.7, Transfer harcamaları % 17.9 (Tevfik Güran, *Tanzimat Döneminde Osmancı Mâliyesi*, Ankara 1989, s. 37).
- 45 Güran, age., s. 21.
- 46 Güran, age., s. 25.
- 47 Ortaylı, agm., s.16.
- 48 Örneğin bazı monografik çalışmalarında Dolmabahçe Sarayı'nın 5 milyon liraya malolduğu belirtilmekte beraber herhangi bir kaynak gösterilmemektedir. Mustafa Cezar da bu rakamı verir, ancak kaynak bulunmadığını da belirtir (Mustafa Cezar, *Sanatta Batır'ya Açılış*, s. 166-170).
- 49 "alacağına mahsuben ya da sonradan mahsuplaşmak üzere" anlamında kullanılmıştır.
- 50 BOA.HH.d., nr. 933; HH.MH, 88/3.
- 51 "Karabet Kalfanın Beşiktaş Sarayı'ndan dolayı matlûbatının bakiyesi ile diğer sarayların noksanlarının ikmâl edilmesi...", BOA. A.AMD, 90/88, 27.Mart.1275/9 Nisan 1859.
- 52 BOA. HH.d., nr. 23429, s. 29, (8 Zilkade 1272/11 Temmuz 1856).
- 53 BOA. HH.d., nr. 23429, (2 Safer 1272/14 Ekim 1855).

- 54 BOA. A.AMD. 90/80, 90/82, 90/88, (8 ve 27 Şevval 1275/11 ve 30 Mayıs 1859).
- 55 1 kese 500 kuruş.
- 56 BOA. HH.d., nr. 23429, (2 Safer 1272/14 Ekim 1855).
- 57 BOA. HH.d., nr. 23429, (20 Şevvâl 1273/13 Haziran 1857).
- 58 "Bundan başka haftalıklardan tesviyesine hasebe'l-ubûdiyye çalışıldığı halde hazine-i celilin ahvâl-i malûmesine mebnî verilemeyeib terâküm etmiş bulunan sekiz haftalık dört bin kese akçenin dahi sür'at-i tesviyesi ehemm ve elzem göründüğüne..." (BOA.HH.d., nr. 23429, [8 Zilkade 1272/11 Temmuz 1856]).
- 59 1257/1841-42 Mali yılında yapılan bir respite göre toplam 349.949.745 kuruş birikmiş hazine borcunun 5.194.915 kuruşu Alyon adlı tüccardan alınan borç teşkil ediyordu (Gûran, a.g.e., s. 25).
- 60 BOA. İ.DH, 231/13936, (9 Cemâziyelevvel 1267/12 Mart 1851); HH.MH, 100/42, (17 Muharrem 1270/20 Ekim 1853); HH.d., nr. 934.
- 61 BOA. DRB.d., nr. 63, s. 165, (5 B 1264/7 Haziran 1848).
- 62 BOA. DRB.İ, 27, 8 Rebiülevvel 1266/22 Ocak 1850; DRB.d., nr. 63, (3 Cemâziyelâhr 1266/16 Nisan 1850).
- 63 "Ebniye-i aliye-i mezkûre için şimdiye kadar hayli akçe itâ olunmuş, henüz itmâm olunmayarak bazı telefât dahi vukûbulmuş, ebniye-i aliyyenin bir an evvel ikmâli, tasarrufat-ı mukteziyeye itinâ ve dikkat kılınması bermîvâl-i muharrer mezkûr defterlerin darbhâne-i âmire muhasebesine kayd u hifz ettirilmesi hususu..." (BOA.D.DRB.İ, 27/30, [8 Rebiülevvel 1266/22 Ocak 1850]).